

Легостаєва О. М.,
Одеський національний медичний університет

АНТОНІМІЯ У МЕДИКО-ПРАВОВІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ

У статті розглянуто актуальні проблеми явища антонімії в терміносистемі медичного права, наведено класифікації антонімів за різними критеріями (структурою, поняттєво-семантичними зв'язками, частиномовною належністю); доведено, що антонімія в медико-правовій термінології сприяє її системності.

Ключові слова: українська мова, медико-правова терміносистема, антоніми.

В статье рассмотрены актуальные явления антонимии в терминосистеме медицинского права, приведена классификация антонимов по разным категориям (структуре, понятийно-семантическими связями, частичномовноязыковой принадлежности); доказано, что антонимия в медико-правовой терминологии способствует ее системности.

Ключевые слова: украинский язык, медико-правовая терминсистема, антонимы.

The actual problems of antonyms a phenomenon in the terminology system of the medical law sphere are considered in the article, the classifications of antonyms according to the various criteria (structure, notional and semantic relations, parts of speech) are described; it is proved that the antonyms in the terminology system of the medical law sphere favors its systemic.

Keywords: Ukrainian language, terminology of medical law, antonyms.

Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні зрушення в житті українського народу в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. змінили мовну ситуацію, мовну політику й закономірно позначилися на перебігу науково-технічного розвитку в нашій країні. Соціально-економічні перетворення в Україні повною мірою стосувалися охорони здоров'я, і інтенсифікація законотворчої роботи Верховної Ради України, депутати якої прийняли за цей час більше п'ятнадцяти законів, присвячених регулюванню суспільних відносин у різних напрямках медицини (що поставило питання стосовно створення Медичного кодексу України), і розробки теоретико-правового характеру, що показали наявність необхідних атрибутів і можливість існування медичного права. На сучасному етапі становлення української державності, в умовах реформування мовної освіти, висувають нові вимоги до підготовки фахівців різного рівня, а дослідження галузевих терміносистем набуває все більшого значення для розвитку спеціальної освіти в Україні. Усі аспекти науково-технічного прогресу й соціального розвитку суспільства, їхня багатогранна динаміка знаходять своє втілення в мові й насамперед у термінології як одній з підсистем мови, що найдинамічніше розвивається. Цей факт зумовлює підвищене зацікавлення лінгвістів мовними проблемами терміна загалом і особливостями формування певних терміносистем.

Питання лексико-семантичної організації галузевих терміносистем у контексті розв'язання нагальної проблеми їх упорядкування й сьогодні залишається актуальним. При цьому особливого значення набуває аналіз явища антонімії, оскільки антоніми визнаються “однією з найважливіших категорій системної організації термінології” [7, с. 293].

Мета розвідки – проаналізувати специфіку явища антонімії в термінологічній лексиці медичного права, що сприяє уявленню про зв'язки між протилежними поняттями цих окремих галузей знань.

Антонімічні відношення пронизують практично всі термінологічні системи, про що свідчать дослідження І. В. Волкової, І. Козловець, З. Б. Куделько, Б. П. Михайлишина, Т. В. Михайлової, Т. І. Панько, М. Процик, Л. О. Симоненко, О. Южакової та ін. Проте особливості парадигматичної організації медико-правових термінів в сучасній українській мові, зокрема з погляду антонімії, дотепер спеціально не вивчалися, тому виникає потреба дослідити їх. Отже, метою цієї розвідки є аналіз структури, складу та семантичних типів термінів-антонімів, що функціонують у галузі медичного права.

У межах сучасної медико-правової термінології антонімію (від грец. *anti* – проти + *onoma* – ім'я) характеризують як семантичну протиставленість слів, а антоніми як слова з протилежним значенням. “Семантична структура лексико-семантичних варіантів антонімічних термінів характеризується наявністю семи (сем), яка передає спільну для цієї пари родову ознаку, і диференційних сем, що позначають полярно протиставлені видові ознаки” [3, с. 278.]. Однією з істотних ознак системності термінології є відношення протилежності, які знаходять своє вираження в антонімії. “Терміни-антоніми характеризуються визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю і розширенням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією” [5, с. 186]. Вони не порушують, а підкреслюють виявлення мовної системності, бо ґрунтуються на відмінності всередині одного й того ж явища (якості, властивості, стану, руху тощо), відображають об'єктивно наявні в термінології протиставні явища.

Л. Новиков зазначив, що “антонімічність знаходить своє вираження в смисловому змісті слова. Вона виступає як особлива характеристика лексичного значення слів специфічно мовним відображенням відмінностей і суперечностей у предметах і явищах об'єктивного світу” [4, с. 13].

З погляду В. Даниленко, явище антонімії в загальнолітературній мові та мові науки не має особливих розбіжностей. Вона твердила, що антонімія в термінології репрезентована чи не раніше, як у загальнолітературній мові [1, с. 25]. Ми цілком погоджуємося з поглядом М. Покровського, який визначав, “що слова та їхні значення живуть не окремим одне від одного життям, а поєднуються незалежно від нашої свідомості в різні групи, причому підставою для такого групування є схожість чи пряма протилежність за основним значенням” [6, с. 21].

Визначальною рисою антонімів вважають протиставленість за предметно-поняттєвим ядром, а основним критерієм антонімічності слів – протилежність їхніх значень.

У всіх одиницях, які виокремлюють за певними відношеннями, наявна певна загальна ознака: у синонімів –

еквівалентність або схожість значення, в антонімів – максимальне заперечення, яке виражається у тлумаченні. У семантичній структурі антонімічної пари поряд із семою протилежності обов'язково мають бути спільні за значенням семи. Наприклад, у медико-правовій термінології: *андрогени* – чоловічі статеві гормони, що виробляються головним чином сім'яником, а також корою надниркової залози та яєчниками. Регулюють розвиток і функцію чоловічих статевих органів, розвиток вторинних статевих ознак(поява вусів, бороди, ріст волосся на тілі за чоловічим типом тощо) [8, с. 25] *Антиандрогени* – речовини, що пригнічують біосинтез, секрецію і транспортування чоловічих статевих гормонів або гальмують їх дію.) [8, с. 28].

Антонімія – одна з основних категорій логічних зв'язків та одна з основних системотвірних категорій у лексиці (термінології).

Основою антонімів, що утворюють найпростішу групу слів (пару), є, як відомо, наявність протилежності слів і понять. При цьому “антонімічними можна вважати слова, що протиставляються за найбільш загальною та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, характеризуючи явища одного плану й перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексики-семантичної парадигми” [2, с. 106].

В основу виділення термінів-антонімів у медико-правовій терміносистемі покладено ознаку семантичної поляризації, яка діє в межах спільного семантичного поля. Терміни-антоніми зазвичай утворюють елементарні мікрополя, у межах яких реалізуються відношення протилежності, наприклад: *благополучна епідемічна ситуація* – ситуація, за якої інфекційні хвороби не рееструються або рееструються їх поодинокі випадки, відсутні сприятливі умови для поширення цих хвороб [8, с. 52]; *неблагополучна епідемічна ситуація* – ситуація, за якої рівень захворювання людей на інфекційні хвороби перевищує середні багаторічні показники, рееструються спалахи інфекційних хвороб [8, с. 295].

Проведений нами аналіз антонімічних відношень у терміносистемі медичного права засвідчив, що найчастіше вони встановлюються між одиницями, які позначають ознаки, якості та властивості: *нецукровий – цукровий (діабет)* [8, с. 126-127], *типова* [8, с. 486] – *нетипова (операція)* [8, с. 312], *доношений – недоношений (новонароджений)* [8, с. 315]; *мертвонародженість* [8, с. 271] – *новонароджений* [8, с. 314], *доопераційний* [8, с. 136] – *післяопераційний(період)* [8, с. 356], *донор* [8, с. 136] – *реципієнт* [8, с. 417], *часткова – загальна (працевдатність)* [8, с. 375]; *позапланові* [8, с. 364] – *планові контрольні заходи* [8, с. 357] ін., або дії, процеси: *дисимуляція* (умисне приховування хвороби чи травми. Часто до Д. вдаються при вступі до навчального закладу, на військову службу чи влаштуванні на роботу, що вимагають відмінного стану здоров'я; водії приховують алкогольне сп'яніння, підозрювані у звалтуванні чи вбивстві – тілесні ушкодження) [8, с. 122] – *симуляція* (імітація хвороби чи окремих симптомів людиною, яка не страждає на цю хворобу, з метою ввести когось в оману, інколи заподіюючи шкоду своєму організму) [8, с. 436]; *народжуваність* [8, с. 293] – *смерть* [8, с. 447]; *покарання* [8, с. 365]– *помилування* [8, с. 367] тощо. Отже, частиномовне вираження антонімії в медико-правовій термінології репрезентоване насамперед прикметниками: *деструктивний – конструктивний (конфлікт)* [8, с. 225], *ранній – пізній (сифіліс природжений)* [8, с. 442] та іменниками, утвореними різними способами: *дата завершення дослідження – дата початку дослідження* [8, с. 110], *дата початку експерименту – дата закінчення експерименту* [8, с. 110].

Показовим, на наш погляд, є частиномовне вираження антонімії в медико-правовій термінології. Спостерігаємо, як і в загальноживаній лексиці, іменникові, прикметникові, дієслівні антонімічні пари: *болісність – безболісність*, *септичний – антисептичний*, *шкідливий – нешкідливий*, *позитивний – негативний*, *одужувати – захворювати*, *починатися – припинятися* (про біль), *анестезувати – виводити з наркозу*, *викликати – зупиняти* (кровотечу), *здавати – брати* (кров).

Як показало дослідження, дієслівна антонімія, порівняно з іменниковою та прикметниковою, менш характерна для терміносистеми медичних наук.

За структурним критерієм антонімічні пари в термінології традиційно поділяють на дві групи: лексичні (різнокореневі) та словотворчі (однокореневі). За нашими спостереженнями, у медико-правовій терміносистемі виокремлюється не дуже багато лексичних антонімів, диференційна семантична ознака яких (протилежність) реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів. Наприклад: *замовник – виробник*, *гіпертонія – гіпотонія*, *верхня – нижня (щелепа)*. Серед лексичних антонімів можна виділити пари, утворені на основі загальноживаних слів (тобто мотивовані загальнолексичними антонімами): *внутрішнє – зовнішнє (опромінення)*, *засіб колективного захисту – засіб індивідуального захисту*, *товста кишка – тонка кишка* тощо.

Як і в інших термінологічних системах, у медико-правовій термінології антоніми реалізують відношення протилежності в певному мікрополі.

Велика роль у вираженні антонімічності належить міжнародним терміноелементам: *мікро-, макро-, полі-, моно-, гетеро-, гомо-, гіпер-, гіпо-*: *ангіопатія – мікроангіопатія*, *нечутливий – гіперчутливий*. Наприклад: *gip(o)- – hup(o)-* [преф. Г. úłó- hуро- під, нижче]; Е. hур(o)- – частина слова, що вказує на зменшення, недостачу чого-н. – *giper- – hурег-* [преф. Г. úłér- hурег- над, вище, понад]; Е. hурег- – частина слова, що означає “понад, надто; надмірне підвищення, збільшення чогось” [9, Т. 1, с. 291].

У медико-правовій термінології більш продуктивним є словотвірний тип антонімії. Це можна пояснити тим, що протилежність значень більш властива абстрактній лексиці, у разі ж появи ознак антонімічності між одиницями конкретної лексики спостерігаємо, за словами Д. Шмельова, “релятивізацію їхніх предметних меж” [10, с. 20]. На відміну від лексичної, афіксальна антонімія характеризується неповним розходженням своїх лексичних значень.

У спільнокореневих антонімах протилежність реалізується приєднанням до основи префіксів, які надають слову протилежного значення: *анти-, без-, диз-, дис-, дез-, а-, ан-, проти-, контра-, не-, де-* тощо: *інфекція – дезінфекція*, *баланс – дисбаланс*, *операційний – безопераційний*, *оксидант – антиоксидант*, *целюлітний – антицелюлітний*, *епіляція – депіляція*, *ароматичний – неароматичний*, *гігієнічний – негігієнічний*. Продуктивними є префікси *анти-, без-*: *безбарвність*, *антикомедогенний*, *антибактеріальний*, *безкисневий*, *безпластичний*, *анти-*

вітамінний, антибактерицидний, безвакуумний, антипреспірант, антикоагулянт. Кожен префікс виражає відтінок протилежності, зумовлений семантикою терміна. Наприклад, префікс *без-* вказує на відсутність, виключення якоїсь ознаки. Тоді як префікси *проти-* і *анти-* виражають полярність, протидію.

У медико-правовій термінології антонімічні значення реалізуються протиставленням безпрефіксного слова префіксальному: *тіло* – *антитіло*, *гігієнічний* – *антигігієнічний*. Шляхом протиставлення різних за значенням префіксів, напр., префікси іншомовного походження **гіпер-**, **гіпо-** вказують на надмірність, перебільшення або недостатність чи пониження установленої норми: *гіпертонія* – *гіпотонія*.

Крім однокореневої антонімії, що ґрунтується на кореляції префіксів, існують терміни-антоніми так званого змішаного типу, де антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів при однакових других (*макроелементи* – *мікроелементи*). Ці складові частини можуть вказувати на різні ознаки, властивості речей, явищ, позначених другим компонентом. Так, усічені основи **макро-**, **мікро-** містять у собі ознаки протилежності розміру, вираженого другим компонентом, який може бути і цілим словом, і усіченою основою: *макроструктура* – *мікроструктура*, *макрофауна* – *мікрофауна*, *макромолекула* – *мікро-молекула*, *макрофаг* – *мікрофаг*, *макрокосм* – *мікрокосм*, *макродобриво* – *мікродобриво*, *макроцефал* – *мікроцефал*, *макрофлора* – *мікрофлора*, *макросвіт* – *мікросвіт*.

Для вираження протилежності одиничності чи чисельності, представлені другим компонентом складного слова, вживаються усічені основи грецького походження **моно-**, **полі-**. Компонент **моно-** у складних словах відповідає поняттям “одно”, “єдино”, а **полі-** – поняттям “численний” і “багато”: *моногамія* – *полігамія*, *монодактилія* – *полідактилія*, *моноподія* – *поліподія*.

Здебільшого антонімічні словосполучення в медико-правовій термінології ґрунтуються на принципах антонімії в сучасній лексичній системі української мови з притаманними їм ознаками.

Відображення в мові протилежного є об’єктивною необхідністю, зумовленою самою природою матеріальної і нематеріальної дійсності. Виявлення антонімічних відношень у термінолексичній підтверджує наявність у ній системності, адже в науковому дискурсі для ефективного доведення істинності речей необхідне зіставлення протилежностей.

Отже, антонімію у медико-правовій термінології, як і, напевно, в інших терміносистемах, можна вважати позитивним явищем: за допомогою цього типу парадигматичних відношень змінюються номінації понять із протилежним змістом, що дає змогу якнайточніше визначити місце термінологічної одиниці в термінополі та логічні зв’язки з іншими термінами, а також розмежувати значення синонімічних або полісемічних слів.

Література:

1. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследование по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 7-67.
2. Куделько З. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин / З. Куделько // Проблеми української термінології: зб. наук. праць – 2004. – С. 106–108.
3. Михайлова Т. В. Антонімія в українській науково-технічній термінології / Т. В. Михайлова // Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія філологія. – 2000. – № 491. – С. 278–282.
4. Новиков Л. А. Антонимия и словари антонимов: Предисл. / Л. А. Новиков, Л. М. Львов // Словарь антонимов русского языка. – М., 1978. – С. 5–27.
5. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан., Г. П. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
6. Покровський М. М. Семасіологічне дослідження в області древніх мов / М. М. Покровський // Серія: Школа класическої філології. – Изд. 2. – М., 2006. – 136 с.
7. Процик М. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології / Марія Процик // Вісник Нац. ун.-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2006. – № 559. – С. 293-295.
8. Сенюта І. Я. Медико-правовий тлумачний словник/ І. Я. Сенюта. – Л.: вид-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2010. – 540 с.
9. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: близько 33 000 термінів / [уклад. Л. І. Петрух та ін.; за ред. М. Павловського та ін.; ред.-лексикограф та авт. передм. Л. М. Полюга]. – Л.: Вид. спілка “Словник” Львів. держ. мед. ун-ту, 1995. – Т. 1. – 651 с.; Т. 2. – 786 с.
10. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка / Д. Н. Шмелёв – М., 1973. – 280 с.